

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 01.10.2025

Kabul / Accepted: 01.12.2025

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1794760

MİZAH KURAMLARI BAğLAMINDA NEYZEN TEVFİK FIKRALARI

Sibel BULUT* & Hatice İÇEL**

Öz

Şair, düşünür, ney ve hiciv üstadı Neyzen Tevfik çok yönlü sanatçı kimliği kadar yaşam tarzı, hayata bakışı ve renkli kişiliğiyle de dikkat çekmiş bir isimdir. Parayı ve mevkiyi önemsemeyen, zevk ve şevki sadece ney ile meyde bulan bu ruh adamı, ikiyüzlülüğe, yalan ve gösterişe, çıkarıcılığa ve bağnazlığa karşı çıkmış; yozlaşmış kurum ve kişileri hicvetmekten geri durmamıştır. Bu karakteri ve tavrı zamanla şiiri ve hicivlerini aşarak onun etrafında anlatılan fıkralara konu olmuştur. Çalışmanın amacı, Neyzen Tevfik fıkralarının mizah kuramları bağlamında tasnif ve tahlilidir. Bu amaçla, Neyzen Tevfik'in fıkra tipi olduğu anlatılar farklı eserlerden taranmış -eş metinler hariç tutularak- yüz kırk bir farklı fıkraya ulaşılmıştır. Neyzen'in günlük yaşamından kesitler sunan bu fıkraların pek çoğu başından geçen olaylara dayanmakta; sokak, vapur, meyhane, hastane gibi mekânlarda geçmektedir. Fıkraların şahıs kadrosunu ise günlük hayatında iletişime geçtiği doktorları, arkadaşları, taksi şoförü, bir sarhoş, külhanbeyi, ayakkabı boyacısı vb. oluşturmaktadır. Fıkraların çoğunda bu kişilerin temsil ettiği yozlaşmış değer ve kurumları tenkit eden Neyzen, muhataplarını üstün zekâsı ve hazırcevaplığıyla alt ederek gülünç duruma düşürür. Bektaşî tipini andırđıęı kimi fıkralarda ise bağnaz kişiler ve sığ din anlayışı eleştirinin hedefindedir. İçerik ve tip özelliğiyle Neyzen'i yansıttığı kadar zengin fıkra geleneğinden de beslenen bu anlatılar, mizahi gülme biçimleri açısından incelenerek temel mizah kuramlarıyla çözümlenmiştir. Sonuçta Neyzen Tevfik fıkralarındaki mizahi gülmenin kaynağının duyusal, bilişsel ve fizyolojik olduğu görülmüştür. Fıkra tipi Neyzen'in namussuzken namuslu, cahilken kültürlü görünenlere nükte, hiciv, ironi yollu karşı çıkıp bu olumsuz tipleri komik duruma düşürerek üstünlüğü ele geçirdiği fıkralar çoğunluktur. Uyumsuzluk kuramından söz edebileceğimiz fıkralarda ise tezattan doğan güçlü bir mizahi öze rastlanmaktadır. Diğer kuramlara göre daha az sayıda olmak üzere gülme hâlini açıklamada Neyzen'in mizacından doğan mizahi en güçlü yansıtan fıkraların rahatlama kuramıyla yorumlanabileceği görülmüştür. Bu fıkralarda Neyzen, karşısındakilerin sığ inanç algısı ve ahlaki ön yargılarını eleştirerek sadece kendisini değil hem sözcüsü olduğu toplumu hem de fikranın alıcısı olan kitleyi rahatlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neyzen Tevfik, fıkra, eleştiri, mizahi gülme, mizah kuramları

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde/Türkiye, sibelbulut@ohu.edu.tr, ORCID: 000-0002-0449-2378

** Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde/Türkiye, haticeicel@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8144-7127

NEYZEN TEVFİK ANECDOTES IN THE CONTEXT OF HUMOR THEORIES

Abstract

Neyzen Tevfik, poet, thinker, master of ney and satire, is a name that has attracted attention not only for his versatile artistic identity but also for his lifestyle, outlook on life and colorful personality. This man of spirit, who did not care about money, position, clothing and found pleasure and enthusiasm only in “ney” and “mey”, opposed hypocrisy, lies and ostentation, self-interest and bigotry, and did not refrain from satirizing corrupt institutions and individuals. This character and attitude of his transcended his poetry and satire over time and became the subject of anecdotes told around him. The aim of the study is to classify Neyzen Tevfik anecdotes and analyze them in the context of humor theories. For this purpose, the narratives in which Neyzen Tevfik was the anecdote type were scanned from different sources -excluding variants- and one hundred and forty-one different anecdotes were reached. Most of these anecdotes, which present sections of Neyzen Tevfik’s daily life, are based on events that happened to him and take place in places such as streets, ferries, taverns and hospitals. The cast of people in the anecdotes consists of the doctors, friends, a taxi driver, a rude drunkard, a roughneck, a shoe shiner, a pasha, etc. with whom he communicates in his daily life. In most of the anecdotes, Neyzen criticizes the corrupt values and institutions represented by these people and makes his interlocutors ridiculous by outsmarting them with his superior intelligence and wit. In some anecdotes resembling the Bektaşî type, bigoted people and shallow understanding of religion are the target of criticism. These narratives, which reflect Neyzen with all their content and type characteristics, as well as being nourished by the rich tradition of anecdotes, have been analyzed in terms of forms of humorous laughter and analyzed with basic humor theories such as superiority, incongruity and relaxation. As a result of the analysis, it was seen that the source of humorous laughter in Neyzen Tevfik anecdotes is both sensory, cognitive and physiological. The anecdotes in which the anecdote-type Neyzen opposes those who appear to be honorable when they are dishonest, cultured when they are ignorant, through wit, satire and irony, and takes the upper hand by making these negative types funny are the majority. In the anecdotes where we can talk about the theory of incongruity, a strong humorous essence arising from contradiction is encountered. It was seen that the anecdotes that most strongly reflect the humor arising from Neyzen’s temperament, albeit less in number than other theories, can be interpreted with the theory of relaxation. In these anecdotes, Neyzen criticized the shallow perception of belief and moral prejudices of his opponents and comforted not only himself but also the society he was the spokesperson for and the audience who were the recipients of the anecdote.

Keywords: Neyzen Tevfik, anecdote, criticism, humorous laughing, humor theories

Giriş

Aristoteles'in tanrısal kaynağa dayandırdığı, Homeros'un "tanrılardan gelen neşeli bir armağan" olarak kabul edip ilahi tarafla ölümlülerin dünyasını birbirine bağlayan mecazi bir köprü olarak gördüğü, Sokrates'in çağının en kıymetli nesnelere olan tuzla bir tutup tuzu kullanmak gibi sakınarak yaşanması gerektiğini tavsiye ettiği gülme eylemi, antik dönemden bu yana merak konusu olmuş ve kaynağı araştırılmıştır (Sanders, 2001: 105).

Antik dönem filozoflarından itibaren fizyolojik, patolojik, nörolojik, psikolojik ya da toplumdaki topluma değişen sosyolojik nedenleri araştırılan gülme eylemi, 19. yüzyıldan itibaren çeşitli teorilerle açıklanarak bilimsel çalışmalara konu olmuş, bir bilim dalı olduğu ileri sürülerek gülme bilimi "gelotoloji" çatısı altında gülmenin insan vücudundaki etkileri tartışılmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak gülmenin kaynaklarından biri olan mizah ve mizahi gülme de araştırılmış mizahi gülmeyi refleks sonucu ortaya çıkan sıradan gülmeden ayıran özellikler belirlenmiştir. İnsanlara canlılık katması, kavrayış değişikliğine, şaşkınlığa ve durumlar arasında uyumsuzluğa dayanmasıyla refleks kaynaklı gülmeden ayrılan mizahi gülme, gülmenin sanatlı şekli olarak kabul edilmiş (Bayraktar, 2010: 17) ve bu süreçte Batı dünyasında Spencer, Darwin, Stanley, Hecker, Dearborn, Sully, McDougall, Greig, Gregory, Diserens, Hayworth, Kimmins, Diserens Bonifield, Menon, Piddington, Rapp, Monro, Flugel, Fry, Lauter ve Berlyne gibi araştırmacılar, mizah kavramı ve kuramlarıyla ilgili çalışmalar kaleme almışlardır (Öğüt Eker, 2014: 135). Söz konusu eserlerde ortaya konan teorik yaklaşımlar ise Antik Çağ filozoflarından itibaren tartışılan "üstünlük", "çatışma", "uyumsuzluk" ve "rahatlama" kavramlarıyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır (Şentürk, 2016: 46). Bu kavramlar modern mizah çalışmalarına da temel teşkil ederek belli başlı mizah kuramlarını tanımlamıştır.

Türkiye'de mizahla ilgili çalışmalar 20. yüzyılın ikinci yarısında başlamış; mizahi gülmeyi açıklayan bu kuramlar doğrultusunda başta fıkra olmak üzere mizahi hikâyeye, mizahi şiir ve geleneksel Türk tiyatrosu ürünleri incelenmiştir. Çalışmamız kapsamında söz konusu kuramlarla en çok irdelenen tür olan fıkra seçilmiş, Neyzen Tefvik fıkralarının mizahi gülme meselesi etrafında mizah kuramlarıyla tasnif ve tahlili amaçlanmıştır.

1. Neyzen Tefvik ve Fıkraları

1879-1953 yılları arasında yaşamış olan Mehmet Tefvik Kolaylı ya da daha çok bilinen adıyla Neyzen Tefvik, devrine tanıklığını dizelere, hicve ve nağmeye dökmüş şair, düşünür, heccav ve ney üstadıdır. "Yüzyılların yetiştiremeyeceği tipte büyük bir sanatçı ve saygı çeken bir derbeder olan Neyzen, ömrünün elli altmış yılını neye, meye ve İstanbul'a vermiştir. Yetmiş altı yıllık hayatı, ızdırıp ve hareketli geçmiş, ondan bize 1919 yılında yayınlanan *Hiç* ve 1924 yılında çıkan *Azab-ı Mukaddes* adlı iki eseriyle plağa alınmış ney havaları, daima dillerde tekrarlanan şiirleri ve onu seven gönüllerde dinmeyen acısı anı olarak kalmıştır" (Yücebaş, 2004: 27).

Kendisini "sazı ile, sözü ile, düzü (rakı) ile seyyar bir ibret-i mücessemedir." (Neyzen Tefvik, 1919: ?)¹ şeklinde tanıtan Neyzen, sazı, sözü ve düzü ile fıkradan fıkraya da seyahat etmiştir. Onun fıkra tipi olduğu her anlatıda duyusu, düşünüşü ve yaşam tarzıyla çağına tanıklığını taşıyan ibretlik kesitler sunulmuştur. Düşünüşü gibi serbest yaşam tarzı, sivri dili, hazırcevaplığı, kalender meşrep mizacı Neyzen'in sanatçı, bohem ve heccav kimliğinin yanında fıkra tipi olarak da gelişmesine olanak tanımıştır. Dahası fıkra kurgusu, Neyzen'in andığımız tüm kimliklerinden beslenen bir üretim alanına dönüşmüştür. "Rabbü'l-ney" Neyzen, "hâke düşmüş bir cevher" Neyzen, "fena fi's-sefale" Neyzen, "bütün rakıların ürktüğü adam" Neyzen, küfrü lisanın tuzu biberi sayan Neyzen gibi ona dair tüm sıfatların ve kimliklerin buluşup mizah hamuruna karıldığı bir düzlemdir Neyzen fıkraları. Elbette en öne çıkan ve fıkralarına şahsiyet kazandıran tarafı hiciv kabiliyetidir. "Türk edebiyatının klasik anlamda son heccavlarından biri" (Uslu Üstten ve Haykır, 2020: 1523) kabul edilen Neyzen Tefvik, Şair Eşref'i bu vadideki üstadı (Yücebaş, 2004: 22) sayar ve hicivlerinde olduğu gibi fıkralarının çoğunda da mizah kalkanını kullanarak menfaatçi politikaya, yobazlığa, ikiyüzlülüğe, yalan ve gösterişe karşı çıkar. Neyzen'in tavrı ve sözleriyle bu durumlar içinde bulunanları aptal ve komik duruma düşürdüğü fıkralarda yozlaşan kişiler ve kurumlar mizah malzemesi yapılıdır.

Türk fıkra tipleriyle ilgili bir tasnif çalışması yapan Dursun Yıldırım, Neyzen Tefvik'i "ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler" ana başlığı altında "aydınlar arasında çıkan tipler" içerisinde değerlendirir (1976: 22, 26). Neyzen Tefvik, fıkralarda bu tasnife uyumlu bir biçimde entelektüel bir tip olarak karşımıza çıkar. Ham sofuları ve dinî ritüelleri şekli olarak yerine getiren kişileri eleştirdiği bazı fıkralarda ise âdeta Bektaşî meşrep bir tipe bürünür. Ayrıca fıkra tipi Neyzen'in çoğu kez toplum kurallarını hiçe sayarak korkusuzca makam-mevki fark etmeksizin herkesi eleştirmesi, hazırcevaplığı, keskin zekâsı, alkol düşkünlüğü, dış görünüşüne ve giyimine önem vermemesi de Bektaşî tipi ile benzeşmektedir. Elbette bu içerik özelliğinin kaynağı Neyzen Tefvik'in 1901'de Bektaşî Şeyhi Yanyalı Abdullah ile tanışıp ondan etkilenerek (Usta, 1998: 30), "1902 yılında Sütlüce Bektaşî Tekkesi Şeyhi Mümin Baba'dan nasip alarak bir Bektaşî dervişî ol[masıdır]." (Yücebaş, 2004: 19).

Neyzen Tefvik'in fıkra tipi olarak sahip olduğu özellikler ve onun adı etrafında anlatılan fıkraların zengin içeriği mizahi malzemeyi çeşitlendirerek bu metinleri mizah kuramları açısından incelemeye olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Neyzen fıkralarının genel olarak üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama şeklinde tasnif edilen üç temel mizah kuramıyla da yorumlanmaya uygun olduğu görülmüştür.

Çalışma kapsamında Neyzen Tefvik'in fıkra tipi olduğu anlatılar taranmış, farklı kaynaklardan belirlenen malzeme ayıklanarak eş metinler çıkarılmış, böylece yüz kırk bir farklı fıkraya ulaşılmıştır. Kaynaklarda Neyzen Tefvik'in fıkra tipi olduğu anlatıların dışında kendisinin anlattığı fıkralara da yer verilmiştir. Ancak Neyzen'in anlatıcı olduğu fıkralar çalışma kapsamına girmemektedir. Sadece Neyzen'in fıkra tipi olduğu metinler incelenmiştir. İncelenen bu fıkraların çoğunluğunun dikkat çeken özelliklerinden biri Neyzen'in kendisi veya yakın çevresi tarafından aktarılan başından geçen gerçek olay ve durumlara dayanmasıdır. Dolayısıyla Neyzen'in fıkra tipi olarak kurgulandığı bu anlatıların bazıları anı ve fıkra türlerinin kesişim noktasında konumlanmaktadır. Neyzen'in anıları ve yakın çevresi ile dostlarının ona dair paylaştığı birçok anı, zaman içinde dilden dile aktarılarak anı türünün sınırlarını aşmış fıkralaşmıştır.²

Tarama ve inceleme çalışmaları sonucu tespit edilen yüz kırk bir fıkranın otuz dokuzu üstünlük, otuz yedisi uyumsuzluk, on dokuzu rahatlama kuramıyla açıklanabilirken yirmi dört fıkra ise söz konusu mizah kuramlarının ikisi ya da üçüne de uygun malzeme sunmaktadır. Bunların dışında kalan yirmi iki fıkrada belli bir mizah kuramına uygunluktan çok ironi, davranış komiği, nükte ve hazırcevaplık gibi nitelikler öne çıkmaktadır. Çalışma kapsamında inceleme yöntemi olarak belirlenen temel mizah kuramlarıyla çözümlemeye uygun olan fıkralar konu edilmiş, bu nitelikte olmayanlar kapsam dışı bırakılmıştır.

2. Mizah Kuramlarına Göre Neyzen Tefvik Fıkraları

2.1. Üstünlük Kuramı

Komik olanı insani şeytanilik ve budalalığa dayandıran Platon ve Aristoteles'e kadar uzanan en eski yaklaşımlardan biri olan üstünlük kuramında (superiority theory), gülme eyleminin kaynağı kendisini olduğundan farklı göstermeye çalışan, bu sebeple saflık ya da sakarlık eden kişinin komik duruma düşerek karşısındakine zekâ, kültür ya da mevki bakımından üstünlük duygusu yaşatmasına dayanır. Eski olduğu kadar en yaygın teorilerden olan bu kurama göre aptalın akıllı, çirkinin güzel ya da fakirin zengin davranması gibi tezat durumlar muhataplarında alaylı gülmeye yol açacak, böylece insanlar karşısındakinin kusurlu yanlarına dikkat kesilerek insani tavırdan uzaklaşacaktır. Platon'un "ruh acısı" olarak adlandırdığı bu çeşit bir gülme kötülükleri içerir. Bu sebeple kuramı ortaya koyan Platon ve Aristoteles, alay ve kötülükle başkalarına yukarıdan bakarak zevk almayı içeren bu çeşit gülmenin insan karakterine zararlı olduğunu ve beslenmemesi gerektiğini düşünürler (Morreall, 1997: 8).

Platon ve Aristoteles'ten sonra kuramı ele alıp geliştiren en önemli isim Hobbes'tur. Hobbes'a göre üstünlüğü fark ediş ve arkasından gelen gülme eylemi, kişinin kendisini diğerleriyle karşılaştırmasından değil "kendisindeki bazı yetenekleri aniden kavramış olması" ile açıkladığı "ani zafer duygusu [sudden glory]"ndan kaynaklanır. Hobbes'un varsayımını kabul edip geliştiren etolog Konrad Lorenz "gülmeyi kontrol altına alınmış bir saldırganlık durumu olarak görür"ken, Anthony Ludovici "olağanüstü uyum duygusu" ile açıklar. Ludovici'ye göre gülme, "herhangi bir duruma,

düşmana ondan daha güçlü ve daha iyi uyum sağladığımızı anlatma yolumuzdur". Modern mizahın kaynağını araştıran çalışmalarıyla sözünü ettiğimiz isimlere eklenen Albert Rapp ise haleflerinin daha çok saldırganlıkla ilişkilendirdiği bu gülme kuramını sevgi ve yardımseverlik duygusuyla yumuşatarak tanımlar. Ona göre üstünlük içeren alay olgusu, "gülünen kişiye karşı bazı zamanlar takınılan sevgi ve yardımseverlik duygusunu içeren bir anlam yüklememizden kaynaklanmaktadır. Şen mizah'da [genial humor], gülme, sevgiyle yumuşatılmış alaydır." (Rapp'ten akt. Morreall, 1997: 11, 12, 14). Rapp, ayrıca modern mizah içinde gülme hâllerinin çeşitlendiğini, mizahın vardığı son nokta olarak kendi kendine gülmeden de bahsedebileceğini, ayrıca söz konusu üstünlük duygusunun kendi kendine gülme durumu için de geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Bu çeşit bir gülmede alay ettiğimiz şey ise "kendi kendimizin belli bir kötü durumdaki resmidir." (Rapp'ten akt. Morreall, 1997: 14).

Saldırganlık, zafer, olağanüstü uyum ya da sevgiyle açıklanan mizahi gülmenin en eski kuramlarından olan üstünlük, Neyzen Tevfik'in ana kahraman olduğu fıkraların pek çoğunda gülme eyleminin kaynağıdır. İncelenen yüz kırk bir fıkranın otuz dokuzundaki gülme durumu üstünlük kuramıyla açıklanabilir. Çoğunluğu gerçek hayatta yaşanmış bir olaya dayanan bu anlatılarda mizahi gülmeyi sağlayan unsurların ortak özelliklerinden biri; yanlış politikaya, yobazlığa, ikiyüzlülüğe, makam ve para düşkünlüğüne, yalan ve gösterişe düşman olan Neyzen'in, bu olumsuzluklarla karşılaştığında sivri dili, hazırcevaplığı ve zekâsını kullanarak akıllı geçinenleri budala ve komik duruma düşürmesidir. Neyzen; fıkraların sonundaki nükte, hiciv ve ironi yollu karşı çıkışıyla namussuzken namuslu, cahilken kültürlü görünenlerin maskesini düşürüp üstünlüğü ele geçirir. Bu öbekte değerlendirebileceğimiz fıkralardan biri Mehmet Kemal'in "Hangi Okulda Okudunuz?" başlığıyla aktardığı Hilmi Yücebaş (2004: 72-73)'tan da gerçekten yaşanmış bir hadiseden ortaya çıktığını teyit ettiğimiz fıkradır. Aşağıda tam metnini alıntıladığımız bu fıkrada kötü niyetle olmasa da Neyzen'in tahsilini sorgulayan Talat Paşa'nın ortaokul mezunu olması komik unsurun kaynağıdır. Eğitim düzeyi bakımından farkı olmamasına rağmen kendisini üstün görerek Neyzen'in eğitimini sorgulayan Paşa, şairin ironik yanıtıyla üstünlüğünü kaybedip gülünç duruma düşer:

Neyzen Tevfik de Abdülhamit'in baskı döneminde ezilenlerdendir. Meşrutiyet'in ilanından sonra kaçtığı Mısır'dan dönmüş, memlekete gelmiştir. Neyzen'in hocam dediği Musa Kâzım Efendi bir gün üstada rastlar:

"Sen de siyasal mağdurlardansın" der. "Seni Talat Paşa'ya götüreyim de bir görev versin, açlık yoksulluk çekme."

Talat Paşa, İttihat ve Terakki Fırkası'nın en önemli kişilerindendir. Ama öğrenimi fazla değildir, ortaokul mezunudur. Neyzen'e bir görev vermek ister.

"Hangi okuldan mezunsunuz?" diye sorar.

Neyzen bakar ki, diploma, şu bu soruyorlar. Taşı gediğine koymaktan geri durmaz. Talat Paşa'ya:

"Efendim, sizin bitirdiğiniz okuldanım." diye yanıt verir (Kemal, 1983: 23).

"Fasulya Sırığı" başlığıyla aktarılan bir başka fıkrada ise eleştiri konusu adam kayırma ve liyakatsizliktir. Akrabasını valiliğe aldırın ve yüzü kızaracağına yaptığını övünerek anlatan eski bakan, Neyzen'in sivri dilinden kurtulamayıp komik duruma düşer:

Bir akrabasını valiliğe kayırmış olan zamanın eski bakanlarından biri yolda Neyzen'e rastlar. Hoş beşten sonra, valiliğe atadığı akrabasını Neyzen'le tanıştırmak ister.

"Bizim hısımlı tanımadın?" diye sorar.

"Nasıl tanımam efendim, tanıdım, fasulyeye benziyor." der.

"Ne söylüyorsun üstat, çok yetenekli bir adamdır bizim akraba, genç yaşta vali oldu."

"Biliyorum efendim, ben de onun için söylüyorum. Bildiğiniz fasulye de bir sırığa sarılarak büyümeyi mi, tıpkı sizin akraba gibi." (Kemal, 1983: 37-38).

"İyi Kalplilik" başlığıyla aktarılan fıkrada ise hiçbir resmi vazifeye girmemiş olan Neyzen'i iğnelemek isteyen kendini bilmez biri komik duruma düşer. Kendisi işe yaramaz "humbılın" teki olmasına rağmen tanıdık yardımıyla işe girip hiçbir şey yapmaz. Ancak sözde vazifesini üstünlük

olarak görüp Neyzen'in yaşam tarzını sorgulayan kahraman, aldığı yanıtla budala durumuna düşmekten kurtulamaz:

Rahmetli Neyzen Tevfik, Dolapdere'de bir meyhanede çökmüş, çekiştirip duruyordu.

Bir aralık, bir münasebetsiz sordu:

- Üstadımız, şimdiye kadar neden hiçbir vazifeye girmediniz...

Neyzen gülümseyerek cevap verdi:

- Senin gibi hımbıllardan birinin yerini almamak için!.. (Yücebaş, 2004: 253).

Devrin yozlaşan kurum ve kişilerinin komik duruma düşmesinden başka gülme eylemine yol açan konulardan bazıları da Neyzen'in içkiye düşkünlüğü, yaşam tarzı ya da dış görünüşüdür. Kimi zaman onu bu hususlarda iyi niyetle eleştirip uyaran doktorları veya arkadaşlarına zekâsı ve nüktedan üslubuyla galebe çalarak mizahi üstünlüğü ele geçirir. Neyzen'in elinde kiloluk rakıyla vapura binerken doktoru Mahzar Osman ile karşılaştığı fıkra bunlara bir örnek teşkil etmektedir:

Böyle nüktedan bir alkoliği tedavi etmekten pek zevk duyan merhum Mazhar Osman, gene bir gün, elinde kiloluk rakı şişesiyle köprünün Kadıköy vapur iskelesinde Neyzen'i yakalamaz mı?

- Nereye gidiyorsun Tevfik?

- Çallı İbrahim'e..

- Elindeki ne?

- Kiloluk bir rakı!

- Bu sefer kilo ile içmeye utanmıyor musun?

- Hepsi benim değil, yarı parasını Çallı vermişti!

- Dök kendi hisseni öyleyse!

Neyzen, bir an düşündükten sonra cevap vermiş:

- İmkânı yok...Çünkü benim payım şişenin alt tarafına isabet ediyor!.. (Yücebaş, 2004: 231-232).

Süleyman Bulut'un "Ehli Müslim Kâfir" başlığıyla aktardığı bir başka fıkrada ise konu yine Neyzen'in içkiye düşkünlüğüdür:

Sivri dilliliği ve içkiye düşkünlüğü yüzünden Neyzen'in sofu arkadaşı çok azdır. Bunlardan biri, bir gün,

"Ah Neyzen." der, "iyi adamsın hoş adamsın da, bir de şu kafiri içmesen?!"

Neyzen, sofu arkadaşına bıyık altından gülerek:

"Sen hiç merak etme aziz dostum," der, "Ben bu kafiri önce ehli müslim yapıyorum, sonra içiyorum." (Bulut, 2011: 72).

Neyzen kendisini eleştiren sofu arkadaşına verdiği nükteli yanıt ile hem karşısındakinin içkiyi kâfir olarak görmesini alaya almakta hem de içmediği için kendisini daha iyi bir insan sanan arkadaşına karşı zekâsını kullanarak üstünlük elde etmektedir.

2.2. Uyumsuzluk Kuramı

İlk defa Aristoteles'in *Rhetoric* adlı eserinde "dinleyicileri arasında belli bir beklenti yaratıp sonra da onları beklenmedik bir şeyle vurmanın, bir konuşmacı için iyi bir güldürme yolu olduğuna dikkati çeker"ek ele aldığı uyumsuzluk teorisi (incongruity theory), en yalın hâliyle "akli bir tezat"a dayanır (Morreall, 1997: 25, Bergson, 2014: 7). Olayları doğuran nedenlerin alışlageldik sonuçlar yerine umulmayan sonuçlara yol açması, yani sonuçla neden arasındaki uyumsuzluk akli tezat şeklinde algılanarak gülme eylemini oluşturur. Dolayısıyla uyumsuzluk kuramı -üstünlük kuramının aksine- gülmeye duygusal değil, bilişsel bir süreç olarak yaklaşır. "Eğlence, üstünlük kuramı için birincil derecede etkili iken -burada söz konusu olan zafer kazanma ya da yengi duygusudur- uyumsuzluk kuramı için, umulmadık, mantıksız ya da şöyle ya da böyle uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel bir tepkidir." (Morreall, 1997: 24).

Aristoteles'ten sonra XVII ve XIX. yüzyılda yeniden gündeme gelen uyumsuzluk kuramı, Kant ve Schopenhauer tarafından tartışılmış; James Beattie'nin çalışmalarıyla sistemleştirilmiştir (Öğüt Eker, 2009: 135). Kuram andığımız isimlerin yeni yaklaşımlarıyla gelişip modern mizah teorisi olarak sistemleşse de “her durumda gülme'nin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesnelere arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır, ve gülme'nin kendisi bu uyumsuzluktan başka bir şey değildir.” (Schopenhauer'dan akt. Morreall, 1997: 28).

Söz konusu uyumsuzluk durumu, Neyzen Tevfik'in fıkra tipi olduğu anlatılarda da en çok görülen gülme sebeplerindedir. İncelenen otuz yedi fıkrada gülme eylemini tetikleyen kaynağın “aniden algılanan” uyumsuzluk durumu olduğu tespit edilmiştir. Bu fıkraların başlangıcında çoğunlukla Neyzen'in yaşam tarzını eleştirenlerce ileri sürülen yargıların dinleyicinin zihninde beklenen sonuçlarla örtüşmemesi, neden-sonuç arasındaki tezadı oluştururken sonuçta Neyzen tarafından verilen cevaplarla aniden algılanan uyumsuzluk hâli komik unsuru doğurur. Hilmi Yücebaş'ın başlıksız olarak Mehmet Kemal'in “Öleli Kırk Yıl Olmuş” başlığıyla aktardığı fıkra, uyumsuzluk kuramına uygun örneklerden birisidir:

Bir gün, merak edip ‘Yeşilay’cılarının bir toplantısına gitmiş. Fahrettin Kerim, içkinin zararları hakkında bir konferans verirken:

- Efendiler, demiş. Her kadeh rakı, hayatınızı bir saat kısaltır.

Bunu duyan Neyzen Tevfik:

- Eyvah, yandık, diye bağırınca, konferansçı doktorumuz sormuş:

- Hayrola? Ne oldunuz?

Neyzen boynunu bükmüş:

- Daha ne olayım? Dediğimize göre hesap ettim: Meğerse ben öleli tam kırk sene olmuş! (Yücebaş, 2004: 229-230).

Fıkrada gülme kaynağı olan uyumsuzluk durumu, doktorun “Her kadeh rakı hayatınızı bir saat kısaltır.” önermesi ile Neyzen'in aniden yaptığı hesapla bu önermeyi çürüten yanıtından doğmaktadır. Bu mantığa göre zihinde beklenen sonuç, Neyzen'in kırk yıl önce ölmüş olmasıyken hâlâ hayatta olması neden-sonuç tezadı oluşturmaktadır.

Neyzen'in yine doktorlarla yaşadığı hadiselerle dayanan bir başka fıkrada aynı tezat hâli şöyle aktarılır:

Midesini tedavi edeyim derken berbat eden bir doktor için:

Bir hazâkatedeyim, midemi tıp tepti benim!

mısrainı yaratan merhum, gene hasta olduğu sırada aynı doktora rastlayınca hekim sormuş:

- İyi olmadın mı? Gel, bir reçete yazayım!

Neyzen'in ağzında bakla durur mu:

- Beni azat et hazret, demiş. Kendi kendime de ölürüm! (Yücebaş, 2004: 231).

Fıkradaki mizahi durumun kaynağı, doktorun yazdığı reçeteye iyileşmesi beklenen hastanın ani idrakiyle bu mantık ilişkisi ile tezat teşkil edecek şekilde ölüm ihtimalinden bahsetmesidir. Aynı uyumsuzluk hâline “Allah Rahmet Eylesin” başlıklı fıkrada da rastlanır. Söz konusu fıkrada askere gidenlerin etrafına toplanan halkın, beklenen şekilde “Allah selamet versin!” diyerek uğurlamasına karşın Neyzen'in tam tersi bir ifadeyle “Allah rahmet eylesin!” diye uğurlaması anlatıda sunulan sebep-sonuç ilişkisiyle uyumsuzdur:

Neyzen bir gün İhlamur'a gelmiş... Oradan da yeni toplanan bir asker kafilesi geçmekteymiş. Kafilenin iki tarafına toplanan halk da:

“- Allah selamet versin!” diye askere gidenleri yolcu ediyormuş.

Bu askerlerden kimisi Çanakkale'ye, kimisi Filistin Cephesine, kimisi Kafkas Cephesine, kimisi de Galıçya'ya gidiyormuş.

Neyzen de başlamış asker selametlemeye:

“- Allah rahmet eylesin!”

Anlatılan bu hikâyenin doğruluğu, daha sonra Neyzen’in kendisine sorulmuş:

“- O asker selameteleme doğru mudur?”

“- Doğrudur!” Diye cevap vermiş. “Yalan mı söylemişim?” “Gidenlerin kaçı döndü?” (Çerçi, 2000: 66).

Neyzen’in sadece verdiği yanıtla değil, takındığı tavırla da uyumsuzluk durumunu yansıttığı bir başka fıkra ise şöyledir:

Bir meyhanede aşırı derecede rakı içip ne yaptığını bilmez hale gelen terbiyesiz bir sarhoş, hiç tanımadığı Neyzen’e bir tokat vurunca, Tefvik merhum sesini çıkarmadan yürüyüp gitmiş. Yolda arkadaşı:

- Niçin o adama mukabelede bulunmadın, diye sorunca şöyle demiş:

- Sana bir hayvan çifte atsaydı ne yapardın? (Yücebaş, 2004: 232).

Fıkroda sunulan sebep-sonuç ilişkisine göre sebepsiz şekilde hiç tanımadığı birinden tokat yiyen kişinin alması gereken tavır, aniden karşılaştığı bu şiddet eylemi karşısında karşılık verip hesap sormasıdır. Neyzen’in kendisinden beklenen bu tavır yerine sessizce yürüyüp gitmesi davranış tezadı oluşturmaktadır. Öte yandan tezat teşkil eden bu tavrını, yediği tokat karşısında aniden idrak ettiği, karşındakinin insan değil ancak bir hayvan olabileceği acı gerçeğine dayanan yanıtı da destekler. Sonuç olarak fıkra tipi Neyzen’in hem fiziksel hem de söze dökülen tavrı anlatıda yaratılan beklenti ile uyumsuzdur.

2.3. Rahatlama Kuramı

“Üstünlük kuramı gülmeye ilgili duygular üzerinde, uyumsuzluk kuramı da gülmeye yol açan nesnelere ya da düşünceler üzerinde yoğunlaşırken, rahatlama kuramı, bu iki kuram içinde çok az tartışılan bir soruyu yöneltir kendine; o da: Gülme, neden girdiği fiziksel biçimi alır ve bunun biyolojik işlevi nedir?” sorusudur (Morreall, 1997: 32). İlk defa Lord Shaftesbury'nin 1711 tarihli “The Freedom of Wit and Humor” [Nükte ve Mizahın Özgürlüğü] başlıklı makalesinde ele alındığı düşünülen rahatlama kuramında, çevrenin kısıtlamaları ve psikolojik baskıya maruz kalan bireylerin bastırdıkları sinirsel enerjinin bir çeşit boşalma ve rahatlama -aynı zamanda baskı kaynağından ölç alma- şeklindeki gülmeye açığa çıktığı savunulmuştur. Daha sonra Herbert Spencer “On the Physiology of Laughter” [Gülme'nin Psikolojisi Üzerine] başlıklı yazısında gülmenin “sinir enerjisi”nden kaynaklandığı tezini yinelemiş ancak duyuşsal enerjinin sıradan boşalma yöntemlerinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Spencer’ın savunduğu süreçte biriken uygunsuz duyguların oluşturduğu gülme eylemine dönüşen sinir enerjisi, öncelikle bu duygunun en çok etkilendiği konuşmayı sağlayan kaslarla boşaltılır. Bu süreç ortaya çıkan gereksiz enerjiyi boşaltmakta yeterli olmazsa “daha az kullanılan” diyafram kası uyarılarak kahkahalarla ya da elleri vurma, öne arkaya eğilme gibi beden hareketleriyle boşaltılacaktır. Spencer’ın gülmeye yönelik tezi takip eden süreçte John Dewey ile “sinirlerin aniden boşalması” olarak tanımlanacak, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* [Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri] çalışmasının sahibi olan Freud tarafından bilinç dışı ile ilişkilendirilecektir. Bu noktada gülmenin kaynağı “ya düşmanca (saldırganlık, hiciv ya da savunma amacına hizmet eden) bir espridir, ya da açıksaçık (gösterimcilik [teşhir] amacına hizmet eden) bir espri” olacaktır (Freud, 1998: 128). O hâlde, “fıkralardan aldığımız zevk saldırgan ve cinsel duygularımızı bastırmak için kullandığımız enerjinin serbest bırakılmasından kaynaklan[acak]” bu boşaltım rahatlama hissiyle sonuçlanacaktır (Morreall, 1997: 49).

İncelenen fıkralarda sözünü ettiğimiz diğer iki kurama göre daha az rastlansa da Neyzen’in mizacını ve bu mizaçtan doğan mizahı en güçlü yansıtanların, rahatlama kuramıyla açıklanabileceği görülmüştür. Bu gruba giren on dokuz fıkroda yaşam tarzı ve içkiye düşkünlüğü sebebiyle çevresi tarafından sık sık uyarılan Neyzen’in mizahın gücünü kullanarak bu serzenişleri boşa çıkardığı, böylece hem tebessüm ettirip hem de muhatabını ve kendisini rahatlattığı fark edilir. Bu fıkralarda Neyzen’in verdiği cevaplara dikkat edildiğinde yaşam tarzını hedef alan muhataplarına karşı savunma amacı taşıdığı gibi karşındakilerin sığ din algısı ve ahlaki ön yargılarına saldırarak rahatladığı görülür. Bu tür sığ insanlara karşı bastırılan olumsuz hislerin boşaltımına hizmet eden söz konusu fıkralar, okuyucunun da aynı rahatlama hissini tadarak zevk almasını sağlar. Bektaş

fıkralarını andıran “O Beni Unutmuştur!..” başlıklı fıkrada muhatabının dini öne sürerek kendisini yargılamasına karşı Neyzen, mizahla savunmaya geçerek hem onu hem de kendisini rahatlatır:

Üstat Neyzen Tevfik son günlerde kendini daha fazla içkiye ve eğlenceye vermişti. Ahbablarından biri:

- Fena yapıyorsun, dedi. Yarın, öbür gün Allah’ın karşısına ne yüzle çıkacaksın?

Neyzen gülümsedi:

- Merak etme, dedi. O beni unutmuştur, tanıyamaz. Senelerden beri ismini ağzıma aldığım yok (Yücebaş, 2004: 247).

Yine içmesi ve kendinden geçmesinden söz eden “Ahenk” başlıklı fıkrada sarhoş hâlini, dönen dünya ile ahenk içinde olması gibi güzel bir sebebe bağlayarak rahatlar:

Neyzen Tevfik yine ‘çekmişti’. Ahbablarından biri:

- Nasıl hocam, diye sordu. Hayatından memnun musun?

Neyzen:

- Gayet, dedi. Çünkü dünya dönüyor, ben de dönüyorum. Büyük bir ahenk içinde gidiyoruz. Allah ahengimizi bozmaya! (Yücebaş, 2004: 242).

Neyzen’in içki ve eğlenceye düşkünlüğü gibi bol küfürlü konuşması da fıkralarda sık işlenen karakteristik özelliklerinden biridir. Bu fıkralardan biri olan “Kendi Malı”nda çok sövdüğü için uyarılıp cehennemde yanmakla korkutulmaya çalışan Neyzen’in yanıtı şöyle aktarılır:

Neyzen’le dostu Şaban, Pendik’te bir yakınlarına gidecekler. Yola düşerler, giderler giderler, bir türlü yol bitmez. Neyzen sinirlenir, sövüp saymaya başlar. Şaban, o yıllarda hammış.

‘Aman Baba, ne yapıyorsun?’ der. Böyle sövüp sayarsan Allah seni cehenneminde yakar.’

‘Ulan deli kerata bana ne? Yakarsa kendi malını yakar (Kemal, 1983: 31).

Neyzen’in, Allah’ın cehenneminde yanmak tehdidine karşı savunması mesafe koymak ya da bir çeşit duruma yabancılaşmak şeklinde açıklanabilir. Bu konunun arkadaşını da kendisini de aşan, hatta ilgilendirmeyen bir durum olduğunu, yani sadece Allah’ı ilgilendirdiğini ifade ederek üzerinde kurulmaya çalışılan baskıdan kurtularak rahatlar. Böyle bir kudreti ve onun verdiği cezayı kendileriyle ilgili zanneden arkadaşına “deli”lik yakıştırmasında bulunması ve “bana ne?” diyerek mesafe alması da rahatlamının derecesini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Fıkraların en sık işlediği meselelerden biri de Neyzen’in çalışmaması, herhangi bir memuriyete girememesidir. “Talât Paşa ve Neyzen” başlıklı fıkrada Neyzen’e yine memurluk tavsiyesinde bulunulur:

Talât Paşa, bir gün Neyzen Tevfik’e memuriyet almasını teklif etmişti.

Neyzen, paşanın bu nazik iltifatına gülerek şu cevabı vermişti:

- Memur olursam sonunda ne olacağım?

Talât Paşa memurluk silsilelerini saydıktan sonra:

- Hiç, demiş.

Neyzen, paşaya dönerek:

- İşte ben, bugünden ‘hiç’im, demişti (Yücebaş, 2004: 258).

Bir memurluk vazifesi olarak içinde bulunduğu düzensiz ve görece kötü hayat şartlarından kurtulup daha iyi şartlara kavuşabileceği düşünülen Neyzen’in muhatabına yönelttiği soru ve fıkrada sonundaki yanıtı, aslında ikisinin çok da farklı olmadığını ortaya koyar. O zaman Paşa’nın saydığı memurluk silsilesine dâhil olup ömrü bir ‘hiç’ için harcamak yerine en başından ‘hiç’ olduğunu bilen Neyzen’in durumu daha iyidir. Bu kıyaslamayla hem kendi anlayışını savunmuş, hem de durumunun daha iyi olduğunu idrak ederek rahatlamıştır.

Hilmi Yücebaş'ın gerçek hayatla ilişkisini vurgulayarak aktardığı, kahramanları boyacı, Neyzen ve Ahmet Rasim olan fıkra da mizahi özünü rahatlatma kuramı ile izaha elverişlidir:

Neyzen bir yaz günü Kadıköyü'nde Aksaraylı Hamdi'nin gazinosunda bir köşeye çekilmiş, kendi derin âleminde ney'inin sesini ruhuna kanat yaparak uzak âlemlerde yaşarken:

- Ağabey, boyayalım mı? diye bir boyacı yaklaşmış, şiirini, ilhamını berbat etmiş.

Neyzen yerinden fırlamış, cebinden bir çeyrek çıkarıp boyacıya verdikten sonra arka üstü yatarak:

- Gel ulan yüzümü boya... diye suratını baştan başa karaya boyatmış, kalkmış, Papazın Bahçesi'nde oturan Ahmet Rasim'in yanına gitmiş.

Ahmet Rasim, Neyzen'i gözlerinden ve kıyafetinden tanımış, hiç hayret etmeden:

- Bu ne hâl Neyzen, Kuşdili Tiyatrosu'nda Otello mu oynadın? demiş.

Neyzen gülmüş:

- Merhamet, insanın yüzünü bazen kara çıkarır, diye boyacıya acıdığını, boyatacak ayakkabısı olmadığı için de yüzünü boyattığını söylemiş:

- Kâinata bir kere de bu heybetle görüneyim, dedim. Allah'a çok şükür olsun ki böyle bir yüz karam oldu. Ya çıkmazına boyanaydım (Yücebaş, 2004: 388-389).

Boyacıya acıdığı için yardım etmek isteyen ancak boyatacak ayakkabısı olmadığından yüzünü boyatan Neyzen, gülünç görünümünü hiç umursamamakta dahası merhamet duygusunu kanıtlayan yüzündeki boyadan gurur duymaktadır. Başkaları gibi yüzünü kara çıkartacak ve ömür boyu da silinmeyecek damgalar yemediği için kendisini şanslı saymakta böylece rahatlamaktadır.

2.4. Mizah Kuramlarının Kesişiminde Neyzen Tevfik Fıkraları

İncelenen fıkraların yirmi dördünde mizahi gülmenin kaynağı olarak mizah kuramlarının sadece birinden söz etmenin yetersiz kaldığı, komik unsur besleyen ikinci bir kuramın da olduğu görülmüştür. Bu fıkralar mizahi öz bakımından daha yoğun ve şaşırtıcıdır. Neyzen'in yanlışlıkla üzerinde bir çift kiraz sallanan kadın şapkası takıp sokağa çıktığı "Vakitsiz Meyve Veririz" başlıklı fıkra bunlardan biridir:

Neyzen Tevfik soğuk bir kış günü Madam Agavni'nin evinde bir hayli demlendikten sonra, portmantoda asılı şapkalardan birini başına geçirerek dışarı fırladı. Yolda gelip geçenler ona bakıp güllüyorlardı. Birkaç kişiyi tersledi. İçlerinden biri, başındaki şapkayı gösterdi.

Neyzen, meğer Madam Agavni'nin üzerinde bir çift yapma kiraz sallanan şapkasını başına geçirmemiş mi?

Neyzen hiç bozmadı:

'Biz genç adamız, işte böyle vakitsiz meyve veririz.' (Şişman, 1983: 19).

Fıkra hem uyumsuzluk hem de üstünlük kuramıyla çözümlenebilir niteliktedir. Anlatıda ilk dikkat çeken mizahi malzeme uyumsuz unsurdur. Neyzen'in beklenenden ya da olması gerekenden farklı giyinmesi sebebiyle komik unsurun doğduğu görülür. İkinci aşamada ise üstünlük kuramına uygun bir nükte ile fıkra tamamlanır. Kadın şapkası takmasıyla dış görünüş bakımından uyumsuzluk gösteren Neyzen, gülünç duruma düştüğünü fark eder etmez ince zekâsı ve mizah gücünü kullanarak durumunu açıklar. Bunun yanı sıra genç olduğunu vurgulayarak kendisine gülenlere üstün gelecek cevabı verir.

Benzer şekilde iki farklı mizah kuramıyla açıklanabilecek örneklerden biri de Neyzen'in bel ağrıları için "şişe çektiği" fıkradır:

Son zamanlarda beli ağrıyordu... Sofrasında ney üflediği bir doktor ahbabı:

Üstat!... dedi. Şişe çek, bel ağrısından kurtulmak için... Bunun başka çaresi yok...

Ertesi gün, bir sokak kaldırımının üzerinde akşam güneşine karşı elindeki rakı şişesini tepesine diktiğini gören bir başka doktor ahbabı:

Neyzen!... diye yalvardı. Hani içkiyi bırakacaktın?... Yazık ediyorsun kendine, yapma, etme,

bırak şu zıkkımı!...

Neyzen irileşmiş gözlerini, muhatabına dikti:

Bu seferkini bir meslektaşınız tavsiye etti azizim, soğuk almıştım, belim ağrıyordu... “şişe çek...” dedi. Görüyorsun ki ben de çekiyorum şişeyi... İstersen gel bir yudum da sen çek, iyidir!... (Usta, 1998: 368, 369).

Fıkırada mizahi gülmenin kaynağı hem uyumsuzluk hem de rahatlama kuramlarına dayandırılarak açıklanabilir. Fıkra “şişe çekmek” eyleminin farklı anlam alanlarına ve bir söz ustası olan Neyzen’in bu anlamları çarpıtmasına dayanmaktadır. “Şişe çekmek” hem sırt ve bel ağrıları için uygulanan geleneksel bir tedavi yöntemi hem de günlük konuşma dilinde içki içmek anlamına gelmektedir. Neyzen, doktor ahbabının tedavi yöntemini kastederek şişe çekmesi tavsiyesini çarpıtarak içki içmek için bir bahane bulmuştur. Neyzen’in yansıttığı şekilde bir doktorun tedavi için içki içmeyi tavsiye etmesi tıbben mümkün olmayıp mantığa uygun düşmediğinden uyumsuzluk doğurur. Neyzen’in bu durumu fırsat bilip tedavi için içtiğini ima etmesi ise kendisini ve muhatabını mizah yoluyla rahatlatma vesilesi olur.

Sonuç

Çok yönlü bir sanatçı olan Neyzen Tevfik, başından geçen hadiselerin dilden dile aktarılmasıyla gözünü budaktan sözünü dudaktan esirgemeyen bir fıkra tipi olarak ölümsüzleşmiştir. Makam mevki dinlemeden eleştiri oklarını her kesimden insana fırlatan hatta zaman zaman kendisini bile acımasızca hicvetmekten geri durmayan karakteri fıkralarında da başattır.

Neyzen Tevfik fıkralarının konuları genellikle gerçek hayata ve onun başından geçen hadiselerine dayanır. Bu fıkralarda Neyzen, bazen sokakta bazen meyhanede bazen hastanede bazen de vapurdadır. Muhatapları ise günlük hayatında iletişime geçtiği doktorları, arkadaşları veya halktan kişilerdir. Üstün zekâsı ve hazırcevaplığıyla karşısındakileri alt ederek gülünç duruma düşürür. Bu tür fıkraların bazılarında aslında o kişiler şahsında toplumsal bir tenkit de söz konusudur. Bazı fıkralarda ise bağınaz kişiler ve dini şekli olarak yaşayanlar, eleştirinin hedefindedir. Bu tür fıkralarında âdeta Bektaşî meşrep bir havaya bürünür.

Zengin içeriği ile Neyzen Tevfik fıkraları, mizahi gülme biçimleri açısından da çeşitlilik arz etmekte dolayısıyla üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama gibi temel mizah kuramlarıyla çözümlemeye uygun malzeme sunmaktadır. Bu fıkralarda gülmenin kaynağı hem duyuşsal hem bilişsel hem de fizyolojiktir. Bunlar karşılaştırıldığında fıkraların çoğunlukla duyuşsal kaynaklı üstünlük kuramıyla açıklanabileceği görülmüştür. İncelenen fıkraların otuz dokuzunda fıkra tipi Neyzen’in namussuzken namuslu, cahilken kültürlü görünenlere nükte, hiciv, ironi yoluyla karşı çıkıp bu kişileri komik duruma düşürerek üstünlüğü ele geçirdiği mizahi durumlar çoğunluktadır. Gülmenin kaynağı olarak uyumsuzluktan söz edebileceğimiz otuz yedi fıkırada ise tezettan doğan güçlü bir mizahi öze rastlanır. Bu fıkralarda gülme eylemini tetikleyen aniden algılanan uyumsuzluk hâlidir. Üstünlük ve uyumsuzluk kuramına göre daha az fıkırada gülme hâlinin rahatlama kuramıyla açıklanabileceği görülmüştür. Bu tür fıkraların sayısı ise on dokuzdur. Gülme eyleminin bastırılan olumsuz duyguların dışı vurumundan kaynaklandığı bu anlatılarda fıkra tipi Neyzen, karşısındakilerin sığ din algısı ve ahlaki ön yargılarını hedef alarak hem kendisini hem de fikranın alıcısı olan kitleyi rahatlatır. Bunların dışında kalan yirmi dört fıkra ise -mizahi gülmenin kaynağı olarak- birden fazla mizah kuramıyla çözümlenebilecek nitelikte olduğundan nükte ve ironi açısından oldukça güçlüdür.

Tüm bu veriler ışığında Neyzen Tevfik’in fıkra tipi olarak şekillenmesinde hiciv ustalığının ve nüktedan kişiliğinin etkili olduğu görülmektedir. Neyzen fıkraları içerikleriyle mizahi gülme biçimlerine göre farklı kuramlarla çözümlemeye uygun malzeme sunmasının yanı sıra sanatkârın yaşadığı çağın panoramasını sunması bakımından da zengin bir hazinedir.

Sonnotlar

¹ Neyzen bu ifadeyi 1919’da basılan *Hiç*’in ön sözünde kullanmıştır.

² Sözü edilen bu fıkralaşma süreci, tarafımızca yürütülen ikinci bir incelemenin konusu olarak çalışılmaktadır.

Kaynaklar

- BAYRAKTAR, Z. (2010). *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İzmir: Ege Üniversitesi.
- BERGSON, H. (2014). *Gülme*. (Çev.: Devrim Çetinkasap), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- BULUT, S. (2011). *Şaka, Yergi ve Hazırcevaplarıyla Nüktedan Neyzen Tevfik*. İstanbul: Pupa Yayınları.
- ÇERÇİ, M. (2000). *En Güzel Neyzen Tevfik Fıkraları*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- EKER, G. Ö. (2009). *İnsan Kültür Mizah*. Ankara: Grafiker yayınları.
- FREUD, S. (1998). *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*. (Çev.: Emre Kapkın), İstanbul: Payel Yayınevi.
- KEMAL, M. (1983). *Yergi, Nükte ve Fıkralarıyla Neyzen Tevfik*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- MORREALL, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. İstanbul: İris Yayınları.
- Neyzen Tevfik (1919). *Hiç!.. Neyzen'in Teranesi Varan: 1*. İstanbul: Mahmudbey Matbaası.
- SANDERS, B. (2001). *Kahkahanın Zaferi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ŞENTÜRK, R. (2016). *Gülme Teorileri*. İstanbul: Küre Yayınları.
- ŞİŞMAN, Ahmet (1983). *En Güzel Neyzen Tevfik ve Şair Eşref Fıkraları*. İstanbul: Deniz Kitaplar Yayınevi.
- USLU ÜSTTEN, A. ve HAYKIR, T. (2020). "Neyzen Tevfik'in Hicivlerine Yansıyan Toplumsal ve Siyasi Olaylar". *Turkish Studies*, C. 15, S. 3, 1521-1541.
- USTA, R. (1998). *Neyzen Tevfik: Tercüme-i Hâlim*. İstanbul: Broy Yayınları.
- YILDIRIM, D. (1976). *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- YÜCEBAŞ, H. (2004). *Neyzen Tevfik*. İstanbul: L&M Kitaplığı.